

Н.Г. Тарарак

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В ПРОЦЕСІ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ ПЕРШ. ПОЛ. 1960-Х РР. ХХ СТОЛІТТЯ

Ціннісні орієнтації, які визначають духовний стрижень особистості, сьогодні розвиваються зовсім непослідовно, піддаючись впливу часто суперечливим віянням. Необхідність вирішення питання невпевненості та ціннісної дезорієнтації сучасної молоді актуалізує важливість звернення до аналізу накопиченого історико-педагогічного досвіду формування системи ціннісних орієнтацій за часи становлення радянської влади та еволюції їх переосмислення. Мета дослідження полягає в розкритті особливостей формування системи ціннісних орієнтацій в процесі мистецької освіти перш. пол. 1960-х ХХ століття на основі здійснення ретроспективного аналізу накопиченого в цей період історико-педагогічного досвіду. Якщо у перші роки радянської влади аксіологічні дослідження були під заборонаю, то період «відлиги» став часом переосмислення цінностей, що уможливив появу перших розвідок аксіологічної проблематики. Характерною рисою усіх теоретичних наробок В. Тугарінова, О. Дробницького, І. Нарського, О. Шішкіна й інших дослідників, які представляли різні концепції сутності цінностей, було розуміння останніх в контексті марксистсько-ленінської парадигми, що акцентувало їхню суспільно-класову природу.

Так, часовий проміжок кінця 60-х рр., позначений змінами у суспільно-політичному житті СРСР, можна схарактеризувати як початок тернистого шляху до формування в системі ціннісних орієнтацій студентства мистецьких ВНЗ таких познач, як гуманізм. Відзначено посилення інтересу до аналізу людських взаємовідносин, домінуючою рисою яких вважалося гуманістичне ставлення одного до іншого. Незважаючи на тиск комуністичної ідеології, пріоритету суспільних цінностей над особистим, в мистецьких ВНЗ відмічаються риси поступової гуманізації стосунків учасників навчального процесу, зародження нових напрямів мистецтва та методик його викладання.

Ключові слова: цінність, ціннісні орієнтації, підхід, аксіологія, вищий навчальний заклад, ціннісна педагогічна взаємодія, мистецький.

Ценностные ориентации, которые определяют духовный стержень личности, сегодня, развиваются совсем непоследовательно, подвергаясь воздействию часто

противоречивым веяниям. Необходимость решения вопроса о ценностной дезориентации и неуверенности современной молодежи актуализирует обращение к анализу накопленного историко - педагогического опыта формирования системы ценностных ориентаций во времена становления советской власти и эволюции их переосмысления. Цель данной работы - раскрыть особенности формирования системы ценностных ориентаций студенчества художественных вузов на основе осуществления ретроспективного анализа накопленного историко-педагогического опыта. Если в первые годы советской власти аксиологические исследования были под запретом, то период «оттепели» стал временем переосмысления ценностей, открыл возможности для появления первых исследований аксиологической проблематики. Характерной чертой всех исследований В. Тугаринова, А. Дробницкого, И. Нарского, А. Шишкина и др. ученых, которые разрабатывали различные концепции понимания сущности ценностей, стала трактовка последних в контексте марксистско-ленинской парадигмы, акцентирующая их общественно-классовую природу.

Так, временной промежуток начала 60-х годов XX века, обозначенный изменениями в общественно-политической жизни СССР, можно охарактеризовать как начало тернистого пути к формированию в системе ценностных ориентаций студенчества художественных вузов таких черт, как гуманизм. Отмечается усиление интереса к анализу человеческих взаимоотношений, доминирующей чертой которых считалось гуманистическое отношение одного к другому. Несмотря на давление коммунистической идеологии, приоритет общественных ценностей над личными, в художественных вузах отмечаются черты постепенной гуманизации отношений участников учебного процесса, зарождение новых направлений искусства и методик его преподавания. В художественных вузах особенно остро чувствовалось противоречие между господствующей образовательной парадигмой одностороннего воздействия преподавателя, подававшего ценности в готовом виде, что навязывало студенту определенные средства усвоения мира, с одной стороны, и процессом, в котором студент как субъект сам прокладывает себе путь к ценностям, таким образом создает свою личностную систему ценностных ориентиров, согласно которой в своей дальнейшей профессиональной жизни и креативном выражении будет применять все полученные знания и навыки.

Ключевые слова: *ценность, ценностные ориентации, подход, аксиология, высшее учебное заведение, ценностное педагогическое взаимодействие художественный.*

Dynamic changes in the political life of the country and socio - economic sphere that have taken place lately, led to the loss of the former values and moral and professional orientations, which largely do not correspond to the real life, while the new ones are not formed yet. Values determining

the spiritual core of a person, today, developing quite inconsistently, being exposed to often contradictory trends. To solve the problem of value disorientation and uncertainty of the younger generation, it is important to turn to the analysis of historical and educational experience of formation of value orientations system during both the Soviet regime establishment and the evolution of their reconsideration.

The aim of this work is to reveal the peculiarities of the value orientations system of art students on the basis of the retrospective analysis of the accumulated historical and pedagogical experience of the postwar period. Political and socio-cultural prerequisites created in the Great Patriotic War and the first postwar years, predetermine the political "Khrushchev's thaw", which began immediately after the death of the dictator.

If in the first years of the Soviet power the axiological studies were banned, the period of the "thaw" was the time to rethink values and gave the opportunities for the birth of the first axiological studies. A characteristic feature of all the studies by V. Tugarinov., A. Drobnitsky, I. Naritskii, A. Shishkin and other scientists who developed the concept of understanding of the different values, has become their interpretation in the context of the Marxist-Leninist paradigm stressing their social-class nature.

Thus, the time period of the early 60's of the twentieth century marked with the changes in the socio-political life of the USSR can be described as the beginning of the thorny path to the formation of a value orientations system of students of art higher educational establishments such features as humanism. It is underlined an increased interest to the analysis of human relationships, the dominant feature of which was considered as a humanistic attitude of one to another.

Despite the communist ideology pressure, the priority social values over personal ones, in the art educational institutions features gradual humanization of relations of participants of the educational process were observed, the emergence of the new art areas and the appropriate teaching methods. These processes are of particular importance for art educational establishments because of the specific purpose to the touch the human soul by means of their activity.

***Key words:** value, personal value, approach, axiology, value-oriented pedagogical mutual relations, art.*

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку українського суспільства характеризується посиленням відчуття взаємозалежності країн, що виявляється у взаємозв'язку політичного, економічного, культурного та інформаційного просторів. Трагічні для держави події початку 2014 року підкреслили цілісність світу, значущість загальнолюдських цінностей, а також наголосили на важливості

звернення особливої уваги до зміни ціннісних орієнтирів, які призвано формуватися в процесі освіти. Відповідно до цього, сьогодні професійна освіта в Україні особливо гостро потребує такого реформування, яке передбачає пошуки нових навчально-виховних підходів, нових особистісно-ціннісних орієнтацій, а саме оновлення форм організації ціннісної педагогічної взаємодії. Недооцінка важливості проблеми ціннісного ранжирування знань, невизнання першочерговості національних, культурних цінностей у навчально-виховному процесі неминуче призводить до загальної духовної кризи. Її особлива роль в цьому процесі належить саме мистецькій освіті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як свідчить проведений науково-історичний пошук, в радянській науковій літературі дослідження в галузі теорії ціннісних орієнтацій дуже тривалий час вважалися не тільки непотрібними, але й ворожими.

В останні десятиріччя ХХ століття в наукових дослідженнях проблема формування ціннісних орієнтацій студентської молоді почала продуктивно розроблятися в межах аксіологічної парадигми, де особистість розглядається як найвища цінність суспільства, що дозволяє вивчати це питання в різних аспектах, а саме: як цілісну багаторівневу ієрархічну систему (О.Асмолов, М. Бобнева, Ю. Жуков, О. Зотова, Б. Ломов, З. Файнбург, В.Ядов); як процес формування ціннісних орієнтацій в сфері професійної діяльності (О. Здравомислов, Д. Леонтьєв, В. Мясіщев, К. Платонов, Б. Поршнев, С. Рубинштейн); як положення особистісно-діяльнісного підходу до організації навчально-виховного процесу, що сприяє професійно-особистісному становленню майбутніх фахівців (К. Абульханова-Славська, М. Андреев, О. Гончар, Н. Кузьміна, Л. Мітіна, А. Троцько та інші).

Провідною теоретичною гіпотезою, яка відбиває взаємозв'язок між системою життєдіяльності людини та її художніми потребами та преференціями, у контексті даного дослідження вважаємо тезу про те, що кожна особистість та її спосіб життя співвідноситься із системою її інтегральних характеристик, окреслених певними передумовами розвитку. Чільне місце серед таких

характеристик належить системі ціннісних орієнтацій особистості, які функціонують як нормативна вісь, регулююча її життєдіяльність. Особливий інтерес викликає процес формування ціннісних орієнтацій творчої молоді, майбутня професія яких призвана торкатися духовних глибин людини. Той факт, що саме мистецтво здатне підтримувати відкритість системи ціннісних орієнтацій, відвертість в їх виборі кожною особистістю підкреслює актуальність заданої проблеми.

Таким чином, **мета дослідження** полягає в розкритті особливостей формування системи ціннісних орієнтацій в мистецькій освіті в ретроспективному аспекті на основі здійснення аналізу накопиченого історико- педагогічного досвіду за часів «відлиги».

Виклад основного матеріалу. Політичні та соціокультурні передумови, що закладалися в період Великої Вітчизняної війни та перші післявоєнні роки, зумовили період хрущовської «відлиги», який розпочався відразу після смерті Тирану. Історики порівнюють цей період лібералізації із епохою правління Олександра II, що відзначилася свободою думки, амністією політв'язнів, паспортизацією колгоспників, тощо.

У цей час на сторінках літературних журналів стали з'являтися статті і твори, автори яких зверталися до прогресивної громадської думки. Так, наприклад, у статті «Про щирість у літературі» (1953), що була опублікована на сторінках «Нового світу», літературний критик В. Померанцев підкреслював засилля в літературі сухих казенних штампів, яких сліпо наслідують. Усе це призвело до звеличення ролі духовних цінностей та гуманізації, що зумовило розвиток мистецтва та , водночас, переоцінки прав людини та значущості комунізму. Так, на XX з'їзді КПРС в 1956 році М. Хрущов зробив доповідь «Про культ особистості і його наслідки», де були піддані критиці культ особи Сталіна і сталінські репресії, а у зовнішній політиці СРСР був проголошений курс на «мирне співіснування» з капіталістичним світом. У 1957 році в привітанні на I Всесоюзному з'їзду художників ЦК КПРС підкреслювалося очікування радянським народом творів, які би доставили кожній радянській людині відчуття

справжньої естетичної насолоди й радості, могли збагатити духовно задля підняття духу народу на боротьбу за світле майбутнє та високі ідеали сучасності [6]. Так, в статті «За тісний зв'язок літератури й мистецтва із життям народу» М. Хрущов писав, що «головна лінія полягає у тому, що література і мистецтво були нерозривно пов'язані із життям народу, правдиво відбивали багатство й багатоманітність нашої радянської дійсності, ярко та переконливо показували велику перетворену діяльність радянського народу, благородство його прагнень і цілей, високі моральні якості. Вище суспільне призначення літератури й мистецтва – піднімати народ на нові успіхи в будівництві комунізму» [6]. Героїчна романтика творів часів Великої вітчизняної війни поступово поступалася творам, що підкреслювали усю велич труда та його ціннісну значущість для радянської людини. 13 травня 1957 року на Нараді письменників в ЦК КПРС М. Хрущов акцентував на складності ідейної боротьби в галузі літератури і мистецтва, на необхідності захищати літературу і мистецтво від нападок та спроб деяких творчих робітників «увести в бік від головної лінії розвитку»[6].

Тому закономірним для того часу став факт звернення та визнання педагогічної спадщини П. Чистякова, чії ідеї пізніше отримали широке обговорення в низці робіт радянських та зарубіжних мистецтвознавців [3]. За часи викладання в Академії художеств (1872-1892) П. Чистяков переконався у необхідності реформування методики викладання рисунку, композиції та живопису, головним чином у важливості докорінної зміни форми взаємодії вчителя та його вихованців. Найціннішими надбаннями його педагогічної діяльності стали нові погляди на мету та завдання викладання, відправної точкою якого, на думку відомого митця та педагога, є взаємодія педагога із студентами, в основі яких є гуманістичне ставлення один до іншого, спрямоване на побудову спілкування в формі рівноправного діалогу. Задля досягнення атмосфери поваги та ефективності навчального процесу П. Чистяков застосовував різноманітні види та форми організації навчальної діяльності вихованців по опануванню художньою грамотою, різними формами контролю на занятті.

Згідно настановам Академії художеств СРСР того часу система викладання рисунка передбачала «регулярний рисунок з оголеної натури, яка позує в спеціально створеній для цього обстановці, не переслідуючи ніяких інших цілей, крім придбання майстерності в рисунку», іншими словами «академічний рисунок». На думку П. Чистякова, у навчальному малюнку питання спостереження і пізнання натури відіграють першорядну роль. Так, «справжній, розвинений, хороший вчитель палицею учня не б'є, в разі помилки, невдачі ... намагається обережно роз'яснити суть ... Навести учня на шлях істинний» [11]. Навчаючи учнів малюванню, треба прагнути активізувати їх пізнавальну діяльність. Учитель повинен дати напрям, звернути увагу на головне, а вирішити ці завдання учень повинен сам. Що б правильно вирішити ці завдання педагогу необхідно навчити вихованця не тільки звертати увагу на предмет, але і бачити його характерні сторони. Так, зазвичай педагог-митець звертався до урізноманітнення типів завдань, які поступово формували вміння сприймати і аналізувати натуру, співвідносити отримані знання зі своїм внутрішнім досвідом. Його улюбленим завданням було таке. Він узяв цегла і показав його учням. «Ребра цегли – це лінії; відсуньте цегла, погляньте на нього швидко, ви побачите цегла і не побачите ліній – ребер; побачите лише плоскості, що утворюють форму в цілому» [3, с. 126]. П. Чистяков був справжнім новатором, який перетворив педагогіку у високу творчість. Методи П. Чистякова, цілком зіставні з методами знаменитих мюнхенських художніх шкіл, його здатність вгадати особлива мова кожного таланту, дбайливе ставлення до будь-якого дарування дали дивовижні результати. Різноманітність творчих індивідуальностей учнів майстра говорить сама за себе - це В. Васнецов, М. Врубель, В. Поленов, І. Рєпін, А. Рябушкін, В. Серов, В. Суриков та інші.

Педагог-новатор П. Чистяков, враховуючи тогочасні вимоги мистецтва, не тільки переглянув окремі моменти в навчальному процесі, але й докорінно змінив відношення мистецтва й митців до дійсності. Його система викладання виховувала художника в справжньому сенсі цього слова. Майстерність приходила як «зрілість» особистості живописця, а не як реміснична основа його праці.

Система ґрунтувалася на глибоко реалістичному, об'єктивному відображенні світу через почуття художника і розуміння ним життя. П.Чистяков одним з перших обґрунтував, що художній образ це не формальна репрезентація живописцем того, що він бачить, а вираз власного переживання та асоціативного сприйняття.

В атмосфері «відлиги» викладачами мистецьких ВНЗ стало особливо відчуватися, що крім загальної мети навчити студента практичним технікам або надати певні теоретичні знання необхідно організувати взаємодію викладача й студентів таким чином, щоб активізувати набуття досвіду емоційально-ціннісного відношення до творчої діяльності та її продукту.

Відкриття доступу до раніше недоступних джерел дозволило філософам та педагогам звернутися до ціннісної проблематики в контексті марксистської ідеології. У ВНЗ стали масово організовуватися філософські кафедри, на яких викладалися дисципліни нормативно-аксіологічного характеру. Так, М. Каган згадує, що наприкінці 1950-х років він «включився в дискусію так званих «громадських» і «природників», що почалася у нас в рамках естетичної теорії, в якій зіткнулися соціально-ціннісна і натуралістична трактування сутності естетичного; і запропонував для обговорення третій варіант вирішення проблеми – ціннісно-культурний, трактував прекрасне і всі інші естетичні цінності як специфічні прояви суб'єктно-об'єктних відносин» [4, с. 126].

Уже в 1960 В. П. Тугарінов опублікував книгу «Про цінності життя і культури» [7], де автор проаналізував цінності з точки зору їхньої користі для суспільства та доводив певну ціннісний взаємозв'язок проблеми активності й буття.

У контексті нашого дослідження знаковою стало введення в Програмі КПРС, що була прийнята на XXII з'їзді партії у 1961 році, який став найвищою точкою процесу десталінізації, поняття «духовне багатство». Проведений в дослідженні аналіз зазначеного документу дозволяє стверджувати, що лексичне значення саме цього словосполучення передбачало набір цінностей, які повинна мати людина нового комуністичного суспільства, а саме: любов до соціалістичної

вітчизни та відданість ідеям комунізму, сумлінна праця, гуманне ставлення та взаємна повага між людьми, моральність, чесність та правдивість, тощо [6].

У 1963 році педагог А. Арсен'єв писав, що задля швидкого переходу до комунізму, де головним принципом є «від кожного – за здібностями, кожному – за потребами», потрібна була людина нової комуністичної формації, гармонічно розвинута, духовно та фізично досконала [1, с. 8].

Через рік у 1964 році в Києві вийшла в світ монографія В. Василенко «Цінність и оцінка», який під цінностями розумів значимість предметів, засіб задоволення потреб людини. У цей час в Ленінграді А. Харчевим був складений збірник статей «Проблема цінності в філософії». А вже в 1965 році в Тбілісі відбувся Перший всесоюзний симпозиум по теорії цінностей. У тому ж 1965 році В. Тугарінов у роботі «Особистість і суспільство» схарактеризував поняття цінності, як таке, що «не тільки існує, а й те, що ще треба здійснити, за що треба боротися» [8, с. 56]. Так, дослідник виділяв матеріальні цінності (матеріальні блага), суспільно-політичні (свобода, єднання), а також духовні (культура та освіта). Утім, якщо в урядових документах широко застосовувалося саме поняття «духовне багатство», то в своїй праці «Теорія цінностей в марксизмі» В. Тугарінов використовує термін «духовні цінності» [9, с. 62-65], привертаючи тим самим увагу до духовного потенціалу людини. А дослідник І. Нарський у своїх працях інтерпретував цінності як ідеали, вищі цілі особистості [2, с.86-99].

В педагогіці людина вважалася найголовнішою цінністю, а виховання духовного та людського – ставало головною метою радянської системи освіти. В цьому контексті дуже показовою є теза педагога-науковця Т. Конникової про важливість «дійти» до кожної дитини, в кожному побачити добре й на цьому будувати виховання, бережно ставлячись до його індивідуальності задля забезпечення розквіту усіх його сил» [5, с. 15]. Педагог повинен був «неухильно додержуватися моральних принципів Морального кодексу: відданість справі комунізму, висока ідейність, моральна чистота, чесність, справедливість, скромність, охайний зовнішній вигляд та ін.» [10, с. 22].

Разом з цим, М. Каган зазначав, що усвідомлення необхідності виходу на загально філософського рівня розробки теорії цінності. Саме така думка проходила червоною рисою через низку його статей середини 60-х– початку 70-х років, а потім в монографіях "Людська діяльність", "Світ спілкування" і в узагальнюючому дослідженні "Філософія культури". Цей ланцюг історико-теоретичних досліджень довів виявлення місця ціннісної свідомості в цілісному просторі культури. Так, пізніше у 1967 році О. Дробницький, звернувшись до вивчення етичних цінностей, установив певну цілісність в дійсності пов'язаних між собою особистісного почуття обов'язку із поза особистісними вимогами моральної свідомості.

Але певна непослідовність політики М. Хрущова викликала розчарування й незадоволення населення, що в результаті стало причиною внутрішнього перевороту в Політбюро ЦК КПРС у 1964 році. Так, найважливішою подією стало звільнення у жовтні 1964 року з посади Генерального секретаря ЦК КПРС реформатора М. Хрущова з ярликом "суб'єктивіста" і "волютариста"[6], замість якого країну очолив Леонід Брежнев. Зазначмо, що поступово наростаюча хвиля цензури та репресій наприкінці 1960-х років, що супроводжувалась масштабним ідеологічним поворотом, призупинила теоретичні дослідження аксіологічного напрямку, що негайно відзначилося на впровадженні аксіологічних принципів на практиці.

Висновки. Отже, за часи «відлиги» до радянської педагогіки поступово вводилося поняття соціалістичних цінностей, що зумовлювало загальну гуманістичну спрямованість освіти в межах комуністичної ідеології. Водночас саме в цей період формувалася суперечність між офіційно декларованими цінностями та їх імплементацією в дійсності. У вищій мистецькій освіті особливо гостро відчувалась суперечність між панівною освітньою парадигмою однобічного впливу викладача, який подаючи цінності в готовому вигляді, нав'язує студентові певні засоби засвоєння світу, з одного боку, та процесом, в якому студент як суб'єкт сам прокладає собі шлях до цінностей, тим самим створює свою особистісну систему ціннісних орієнтирів, згідно до якої у своєму

подальшому професійному житті та креативному вираженні буде застосовувати усі набуті знання та навички.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арсеньев А. М Основы коммунистического воспитания [Текст]: Учеб. пособие / Акад. ... Акад. пед. наук РСФСР Арсеньев А. М., канд. пед. наук Болдырев Н. И., канд. .... 2-е изд. - Москва : Госполитиздат, 1963. - 656 с.
2. Выжлецов Г. П. Аксиология: становление и основные этапы развития // Г. П. Выжлецов / Социально-политический журнал. –1996. – № 1. – С.86-99.
3. Гинзбург И. В. П. П. Чистяков и его педагогическая система. / И. В. Гинзбург. – Л.–М.: Искусство, 1940. – 202 с.
4. Каган М.С. Философская теория ценности. / М.С. Каган — Санкт-Петербург, ТОО ТК "Петрополис", 1997. – 205 с. [Электронный ресурс] // Режим доступа:
aesthetics.philosophy.spbu.ru/upload/userfiles/.../kagan_filos_teor_cen.p..
5. Конникова Т.Е. Советский учитель-наставник и друг детей / Т.Е. Конникова // Советская педагогика – №1 – 1960 – С.10-17.
6. Материалы XXII съезда партии КПСС [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://publ.lib.ru/ARCHIVES/К/КПСС/_КПСС.html#024
7. Тугаринов В. П. О ценностях жизни и культуры / В. П. Тугаринов. – Изд-во Ленинградского университета, 1960 – 154с.
8. Тугаринов В. П. Личность и общество [Текст] / В.П. Тугаринов. – М.: Мысль,1965. — 188 с.
9. Тугаринов В. П. Теория ценностей в марксизме [Текст] / В.П. Тугаринов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. – 124 с.
10. Уткин С.С. Моральный облик учителя / С.С. Уткин // Советская педагогика – № 12 – С. 21-27.
11. Чистяков П. П. Письма, записные книжки, воспоминания. 1832–1919 / П. П. Чистяков. – М.: Искусство, 1953. – 592 с.